

МОВА І ЗАГАЛЬНА СИМЕТРІЯ УНІВЕРСУМУ

У статті обговорюється питання формування нової лінгвістичної парадигми у світлі істотних загальнонаукових змін, що відбуваються нині. Пропонується розглядати системний лад людської мови як вияв загальної симетрії в організації універсуму.

Ключові слова: людська мова, семантичний континуум, мовна картина світу, концепт, наукова парадигма, ізоморфізм, ноосфера.

Зараз багато пишуть про народження нових парадигм знань у різних науках, у тому числі й у мовознавстві. Разом з тим, як відомо, справжні зміни будь-яких парадигм — явища виняткові, а тому вкрай рідкісні.

Щодо астрофізики, наприклад, то дотепер відомі тільки дві основні парадигми, або планетарні системи: геоцентрична (Птоломей) та геліоцентрична (Н. Коперник; 1543 — рік офіційного оприлюднення теорії). Теоретична фізика також вимірює свої парадигми значними відстанями — від Ньютона до Ейнштейна. Решта змін розглядаються як похідні, хоча й фундаментальні для галузі. Те саме в біології, яка ключові віхи свого розвитку пов'язує з відкриттям теорії еволюції Дарвіном (XIX ст.) та започаткуванням біогенетики (XX ст.) Не є винятками й інші сфери людських знань, які циклічно змінюють базові принципи людських уявлень про світ і віднаходять якісно інші способи його пізнання. Саме так народжуються по-справжньому нові парадигми, які стають фундаментом принципово нових ідей і наукових напрямів.

Висновок простий: нам, гуманітаріям, варто бути скромнішими у визначенні кількості та якості власних наукових парадигм, а також чергових «революційних» відкриттів, які час від часу так легко проголошуються.

Що ми маємо нині в лінгвістиці? Чи насправді початок третього тисячоліття демонструє формування нової парадигми? Якщо так, то в чому її сутність? І як по-новому може розглядатися людська мова і мови світу з огляду на сучасні світоглядні зміни? Яким є лад людської мови в загальній структурі Всесвіту і якими є мови світу всередині самих себе як феномени планетарно-розумового простору — *ноосфери*? Чи насправді існує загальна симетрія між системною організацією мови та іншими структурами знань людини? І якщо так, то як і в чому це виявляється?

Спробуємо торкнутися цих і деяких суміжних питань, які сьогодні, після античної та картезіанської філософії, набувають щонайменше третьої (у філософському розумінні) хвилі актуальності.

1. Лінгвістичні парадигми. Відомий мовознавець Т. В. Гамкрелідзе одну зі своїх статей коректно назвав «Об одной лингвистической парадигме»¹. Він укажує на щонайменше сім європейських лінгвістичних парадигм, а саме: 1) універсальну граматику Арно і Лансло; 2) порівняльно-історичне мовознавство; 3) яфетичну теорію Марра; 4) синхронічну лінгвістику Соссюра; 5) генеративну граматику Хомського; 6) структурно-типологічну компаративістику ХХ ст.; 7) ностратіку та мовні макросім'ї (Дж. Грінберг та ін.)².

Можна погодитися з наведеним переліком, а можна також уявити експеримент, у якому представникам різних лінгвістичних шкіл запропонують подати свої варіанти парадигм в історії лінгвістичних учень. Немає сумніву, що відповіді будуть різними. Так, з наведеного переліку очевидно, що Т. Гамкрелідзе, будучи представником останньої із зазначених парадигм («Ностратіка та мовні макросім'ї»), цілковито виявив притаманне «його» напряму відчуття змін у лінгвістичній історії.

Продовжуючи експеримент і тому не претендуючи на однозначність підходу, висловлюємо думку про те, що історії лінгвістики дотепер відомі лише дві лінгвістичні парадигми, які виявилися найвпливовішими з позицій кардинальних змін у мовознавстві. За принципом використання знакових імен учених-реформаторів основні лінгвістичні парадигми можуть мати такий вигляд.

1. Мовознавство *до* В. фон. Гумбольдта (нагромаджується матеріал про мови світу, але мови ще не вивчаються крізь призму їх історичних та генетичних зв'язків; людська мова розглядається переважно як заданий засіб комунікації зі своїм інструментарієм — фонетикою, лексикою, граматиною. Винахід писемності дозволяє розвивати і нагромаджувати найголовніші атрибути цієї парадигми: описові граматики, словники, підручники окремих мов тощо).

2. Мовознавство *після* В. фон. Гумбольдта (з відкриттям порівняльно-історичного методу мови світу починають усвідомлюватись як єдність відмінностей у процесі історичної генези та діалектичного розвитку. Відтак мови визнаються одним з найголовніших джерел установаження генетичної правди людства і пізнання скарбу національної людської свідомості — духу різних народів. Започатковується загальна теорія мови в близькому до сучасного розумінні, в якій мова розглядається як творчий феномен свідомості, вербальний складник ментальності та основний засіб самовираження людини, соціуму, нації).

Окрема сторінка — античні школи, які, очевидно, не можна віднести до будь-яких парадигм стосовно різних галузей знань, оскільки геніальні ідеї стародавніх філософів вважаються доннауковими, тобто такими, які ґрунтувалися на стихійно-інтуїтивних і метафізичних принципах пізнання.

Усередині кожної з двох зазначених парадигм варто виділяти значущі, але не суто «парадигмальні» напрями, течії, школи. Так, безумовно, «Граматику Пор-Рояль» — знакова подія, але це був підготовчий крок до масштабної зміни лінгвістичної парадигми, здійсненої В. фон Гумбольдтом на початку ХІХ ст. Зменшуючи часову відстань, ім'я Ф. де Соссюра, безсумнівно, також виявляється найвпливовішим для лінгвістики всього ХХ ст. Соссюріанство зробило свою корисну справу, розробивши лінгвістичну семіотику і структурно-системний підхід, про що, з одного боку, також можна прочитати у Гумбольдта, а з другого, — це було очікуваним відлунням загальнонаукових процесів на межі

¹ Гамкрелідзе Т. В. Об одной лингвистической парадигме // Вопр. языкознания.— 2005.— № 2.— С. 3–7.

² Там же.— С. 3.

XIX–XX ст. Тому можна говорити про те, що це була парадигма в парадигмі. А загальна філософія мови Гумбольдта, яка тимчасово ніби відійшла на другий план, саме тепер набирає нових обертів. Ми є свідками того, що останні 20–30 років світова лінгвістика, інші суміжні галузі (етнолінгвістика, лінгвокультурологія, крос-культурна комунікація та ін.) переживають бум відродження й нового втілення ідей геніального німецького лінгвіста і філософа.

Найпопулярнішою серед суміжних з мовознавством галузей виявилася когнітивна лінгвістика, яка також претендує на окремий парадигмальний статус. А чи є для цього підстави?

2. Когнітивна лінгвістика та її доцільність для мовознавства. Новий напрям кінця XX ст. — когнітивну лінгвістику з лінгвістичною концептологією як її відгалуженням — можна вважати новим умовно і тільки з урахуванням бурхливого розвитку психології, яка вимушено виокремила когнітивістику як галузь для вивчення принципів, за якими відбувається категоризація дійсності людською свідомістю. Найпомітніше досягнення тут пов'язується з екстраполяцією на мову відомої в психології ідеї про те, що людське знання організоване у вигляді певних наборів схем (фреймів) та актуальних для особистості образів (гештальтів).

Крім того, когнітивісти особливо наголошують на розбіжності між значенням мовної одиниці, яке описується з традиційних, тобто логіко-семантичних позицій, та значенням, яке реально функціонує на рівні людської свідомості. Для авторитетного підтвердження «новизни» такого підходу сучасні праці з мовознавства посилаються, наприклад, на Умберто Еко, справді талановитого вченого-філософа, який, зокрема, пропонує розрізнати на рівні значення «ядерний зміст» (Nuclear Content) та «когнітивний тип» (Cognitive Type). Під першим розуміється значення як соціальний, а під другим — значення як ментальний феномен. У. Еко на конкретних фактах простежує перцептивний семіозис і вербалізацію знань, що є дуже цікавим, проте не чимось кардинально новим у плані лінгвістичної методології³. Чи не є відоме твердження Гумбольдта про те, що «будь-яке розуміння складається з об'єктивного і суб'єктивного»⁴, тим самим «новітнім» когнітивним постулатом? І чи не різні етапи та типи перцепції відбито в потєбнянській диференціації «ближайшого» і «дальшого» значень слова? І чи не про засади майбутньої когнітології ідеться, коли О. О. Потєбня, розвиваючи ідеї Гумбольдта, послідовно досліджує «дію думки у слові» — феномен, який виходить за межі лінгвістики, маючи свою царину, яку тільки зараз намагаються окреслити когнітивісти? Понад сто років тому О. О. Потєбня формулює одну з кардинальних проблем сучасної лінгвокогнітології, стверджуючи, зокрема, таке: «... в наш час мовознавство здебільшого не в змозі встежити за тим, яким чином первісна техніка думки, зумовлена мовою, відбивається у складних витворах думки»⁵.

Практично та сама ідея резонує і в працях Дж. Лакоффа, провідного лінгвіста сучасності, який наголошує на тому, що крім традиційної семантики «необхідна когнітивна семантика — емпірично адекватний опис людського розуму»⁶. Похвалитися тим, що когнітивна наука вже відшукала шлях дослідження мовної

³ *Eco U.* Kant and the Platypus. Essays on Language and Cognition.— San Diego ; New York ; London, 2000.— 464 p.

⁴ *Гумбольдт В. фон.* Избранные труды по языкознанию.— М., 1984.— С. 328.

⁵ *Потєбня А. А.* Язык и народность // Эстетика и поэтика.— М., 1976.— С. 259.

⁶ *Lakoff G.* Women, fire and dangerous things : What categories reveal about the mind.— Chicago ; London, 1987.— P. 477.

«техніки думки», аж ніяк не можна. І хоча О. С. Кубрякова вважає когнітивістику «революційною наукою», яка є «найвагомим досягненням другої половини минулого століття»⁷, нічого кардинально нового в аспекті парадигмальних змін поки що не відбулося.

Можна припустити, що такі зміни стануться, але ж тільки за умов, якщо буде: 1) відкрито глибинні (нейро- та психолінгвістичні) таємниці роботи мозку у формуванні та збереженні інформації, свідомого та позасвідомого; 2) створено лінгвокогнітивну *голограму* мовного знака, яка має відбивати процесуальні закономірності перетину психо / лінгво / соціо / етноментальних та інших імовірних чинників мовної і ширше — мовно-пізнавальної діяльності людини; 3) з'ясовано, нарешті, що таке «ментальний лексикон» і за якими принципами він формується, зберігається та відтворюється людиною.

На жаль, навіть знаків наближення до розв'язання зазначених проблем не спостерігається. Найголовніша причина цього — методологічна зашореність сучасної науки через брак знань про інші (точніше — *інакші*) форми існування матерії, нездатність сприйняття наявними технологіями та звичайними людськими органами рецепції психогенної та енергетичної інформації, яка продукується комплексом мовно-позамовних засобів, що впливають на людину, скеровують її свідоме та несвідоме, проте не піддаються обґрунтуванню з позицій традиційного наукового осмислення.

Те, що відбувається нині в нашому мовознавстві, — це активне продукування гібридного американсько-вітчизняно-європейського варіанта лінгвокогнітології. Вкотре наша лінгвістика запозичує заокеанські ідеї (М. Мінський, Е. Рош, Ч. Філмор, Дж. Лакофф, Р. Леннекер та ін.) і активно намагається втілювати їх у себе вдома. Усе нове, звичайно ж, притягує як магніт, і тепер уже майже всі прагнуть досліджувати мову тільки з когнітивних позицій. Це стало «модним»⁸.

Наслідки вітчизняної версії «когнітивної революції» видно неозброєним оком. Це, по-перше, не завжди належний професійний рівень досліджень. Справжніх вітчизняних когнітивістів — лічені одиниці. Ще менше таких учених, які є глибоко і професійно обізнаними в галузях психо- та нейролінгвістики. Намагання решти дослідників застосувати лінгвокогнітивні методики часто-густо нагадує картину, коли європейцям доводиться використовувати східні палички для їжі. Швидко цьому не навчитися. По-друге, слідування зарубіжним моделям, на жаль, відсуває вітчизняні досягнення, які по суті своїй не поступаються ідеям сучасних зарубіжних фахівців з когнітивної лінгвістики, на задній план. Знову ж таки йдеться про концепцію О. О. Потєбні, про яку американська лінгвістика практично нічого не знає.

Нарешті, по-третє, сучасні європейські, включаючи вітчизняні, інтерпретації когнітивної лінгвістики породили багато розмитих понять у самій метамові науки, що претендує бути авангардною. Проте термінологічна нестійкість та еkleктичність є, як відомо, найголовнішими ознаками незрілості наукової галузі. Тим більше, що йдеться про такі базові терміни, як «концепт», «фрейм», «гештальт», «сценарій», «скрипт», «слот», «мовна і концептуальна картини світу» та ін. Більшість із цих термінів було введено спеціально для моделювання та опису психокогнітивних процесів. Нині вони майже всюди використовуються в мовознавстві та у філології в цілому, часто-густо — без усякої на те потреби.

⁷ Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения // Роль языка в познании мира. — М., 2004. — С. 12.

⁸ Левіцкій В. В. Квантитативные методы в лингвистике. — Винница, 2009. — С. 21.

Незважаючи на безліч праць, присвячених аналізу концептів, до кінця не зрозумілим лишається термінологічне розмежування *концепту* і власне *поняття*. Не спиняючись на цьому докладно, зазначимо лише, що дослідники, слідом за Ю. С. Степановим, який назвав концепт «згустком людської культури», переважно визначають концепт як поняття з нашарованою етнокультурною та ціннісною інформацією. При цьому наголошується, що концепт — це особлива одиниця ментального рівня. Однак практичне дослідження концептів проводиться здебільшого лінгвістичним шляхом, і самі праці присвячуються чомусь опису тих чи інших концептів у різних мовах, а не в ментальних структурах. Мовні знання — це семантика, система *значень* (а не концептів чи понять) мовних одиниць, у яких відбито свідомість мовців. Ментальні ж знання, згідно з когнітивною наукою, організовано дещо по-іншому, а мова вербалізує ці знання так само, як фіксує і логічні поняття, проте мовознавство не підміняє логіки. Чому тоді ми так сміливо беремося будувати когнітивні моделі свідомості, використовуючи переважно мовні факти без паралельних поглиблених суто психологічних та епістемологічних досліджень?

Не все просто і з розумінням *мовної картини світу* — ще одним із найпопулярніших термінів сучасної лінгвістики. Мовознавство здебільшого послуговується визначенням цього поняття, запропонованим О. С. Кубряковою: «Мовна картина світу — це особливе утворення, яке постійно бере участь у пізнанні світу і задає зразки інтерпретації того, що сприймається ... Це своєрідна сітка, яка накладається на наше сприйняття крізь призму мови»⁹. Таке розуміння, як бачимо, також не є чимось новим, зважаючи на відому гіпотезу лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, і навіть містить ту саму метафору про мову як «сітку», що накладається на свідомість.

Незаперечним щодо мовної репрезентації (картування) світу є тільки те, що: 1) у мові фіксується *результат* пізнання, як і в слові завершується формування думки (О. О. Потєбня), тож ніякого істотного впливу на пізнання в такому розумінні мова не здійснює; 2) мова *кодує* пізнавальну діяльність наявними в ній засобами, які можуть бути відмінними в різних мовах, проте не настільки, щоб змінювати зміст пізнавальної діяльності.

Друге є ні чим іншим, як «внутрішньою формою мови» або мовним світобаченням у тому розумінні, що вкладав у це ще В. фон Гумбольдт. Згадаймо класичне: «Різні мови — це зовсім не різні позначення однієї й тієї самої речі, а різні бачення її»¹⁰. Приблизно через сто років мовне світосприйняття Гумбольдта Л. Вайсгербер розділить на «мовний проміжний світ» (*sprachliche Zwischenwelt*) та «мовну картину (модель) світу» (*sprachliches Weltbild*)¹¹. У межах останньої почнуться інтенсивні пошуки національно своєрідних концептів, що також не є таким простим заняттям, як це видається на перший погляд.

Наприклад, загальноприйнятими стали висновки Ю. С. Степанова і А. Вежицької про так звані базові російські культурні концепти, або «константи російської культури», серед яких вони, зокрема, виділяють такі: *время, огонь, вода, хлеб, водка, вера, любовь, радость, воля, правда, знание, число, деньги, закон, интеллигенция, душа, совесть, страх, тоска, грех, блуд* та ін.¹² Однак із наведеного короткого переліку «базових російських концептів» цілком очевидно, що не всі вони є національно специфічними для росіян. І навіть такий нібито особли-

⁹ Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. — М., 1997. — С. 47.

¹⁰ Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. — М., 1985. — С. 375.

¹¹ Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. — М., 1993.

¹² Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. — М., 1997. — С. 48.

вий для росіян концепт *душа* є не менш значущим і для інших народів. Ясна річ, що особливості вербалізації та наповнення концепту будуть відмінними для різних етносів. І тут постає природне запитання: а що, хіба принципово по-іншому відчують свою душу люди, в яких існують інші слова для її позначення? І чи не так само переживають вони *журбу* або російською — *тоску*, хоч і не мають у своїх мовах абсолютних відповідників цих слів?

Інша річ, коли йдеться про справжні лінгвокультурні лакуни, тобто не зафіксовані ані мовою, ані колективною свідомістю поняття, які об'єктивно перебувають за межами певної ментальності, будучи належністю інших соціокультурних спільнот. Крім звичайних реалій, що відбиває так звана безеквівалентна лексика, тут можна знайти чимало таких важливих понять, як «війна», «демократія», «незалежність», «приватність» та ін., які просто не відомі певним мовам і етносам. І це стосується не тільки екзотичних мов. Наприклад, англ. *privacy* — це далеко не те, що наше *приватність*, що зумовлено багатьма чинниками, у тому числі культурно-історичними особливостями різних суспільств. Англійське *Give me a privacy* найчастіше є проханням або вимогою не турбувати, облишити когось на самоті тощо. Ідея приватності для них — це передусім індивідуалізація особистості, виокремлення її серед інших в усіх можливих сферах. *Privacy* починається вже зі шкільної парти, яка в Америці та багатьох європейських країнах найчастіше розрахована тільки на одного учня.

Укладання списків національно специфічних концептів — справа, як бачимо, непроста. Іще раз варто наголосити на тому, що найменування концептів — одиниць ментальної природи — та їх зміст найчастіше описуються, а відтак мимоволі підмінюються мовними одиницями та семантикою. Написання найменувань концептів великими літерами, як це зараз прийнято, ситуацію принципово не змінює, а інколи заплутує, коли, зокрема, назви концептів інших національних культур передаються словами рідної мови.

Слід визнати, що в цій сфері надійної загальнотеоретичної бази поки що немає. Еклектика методологій, методів, термінів, принципів аналізу мовного матеріалу розмиває кордони лінгвістики як науки і в той же час послаблює позиції самої когнітивістики, яка, претендуючи на нову й окрему галузь, має спочатку сформувати власну систему наукових атрибутів — від об'єкта та предмета дослідження до одиниць і категорій аналізу.

Отже, можна стверджувати, що гумбольдтівська лінгвістична парадигма залишається панівною й тепер. Завдяки їй мова стала розглядатися як спосіб існування, а відтак — і пізнання людського духу (свідомості, ментальності, способу мислення, національного світосприйняття тощо)¹³. І якщо порівняльно-історичне, типологічне і класичне описове мовознавство віднайшло необхідні інструментарії встановлення системних закономірностей у мові та розвитку основних мов світу, дослідження мови як психосоціального феномену (як «духу народу») потребує, очевидно, подальшого переосмислення сутності людської мови як унікальної людської властивості й надбання. Щодо мови як соціокультурного явища, то тут відчутні значні досягнення, хоча глибинні лінгвокультурологічні закономірності мовного розвитку до кінця ще не виявлені. Щодо мови як явища природного (фізичного — в широкому розумінні), то мові в цій сфері має відводитись окреме місце у квантово-інформаційному полі планети і Всесвіту. І на

¹³ Візьмімо до уваги, що нім. *Geist*, яке вживав Гумбольдт, крім значення «дух», має ще й низку інших значень, які є співвідносними із зазначеними поняттями.

відміну від культурологічного, цей аспект мови лишається поки що *terra incognita* для лінгвістики та суміжних з нею наук.

Чим є мови людства на рівні планетарному й ширше — макрокосмічному? У чому таємниця будови мови як нейролінгвістичного мікрокосму? Якою насправді є мовна матерія? Які базові принципи забезпечують життєдіяльність людської мови поряд з іншими інформаційними системами? Чим, крім генетичних та культурологічних зв'язків, зумовлена єдність відмінностей мов світу в цілому? Саме ці питання, на наше переконання, пов'язані з вектором формування наступної лінгвістичної парадигми, яка має стати частиною великої хвилі науково-світоглядних змін початку нового тисячоліття.

3. Симетрія мови та універсуму. А. Ейнштейну належить постулат про загальну симетрію фізичного світу, тобто природи¹⁴. Homo Lingualis є частиною природи. Відтак цей закон має працювати і в людській мові, для доведення чого існує достатньо підстав.

А. Франс зауважив, що словник (мови) — це Всесвіт, розташований в алфавітному порядку. Ця властивість мови може вважатися зовнішнім виявом певної симетрії мови й універсуму. Справді, кожна мова світу і мови в цілому є головним джерелом наших знань про все, що існує у світі. Точніше — про все, що ми встигли пізнати. Окремим є питання про істинність мовної інформації, яка багато в чому спотворено відбиває світ, будучи для людини своєрідним «третім» світом між дійсністю і свідомістю (Б. Рассел, О. Ф. Лосев, Л. Вайсгербер, М. Гайдеггер та ін.).

На рівні ж глибинного усвідомлення симетрії між мовою і світом криється давня за походженням ідея *єдності всього суцього*, видимого і невидимого, матеріального та ідеального, світу фізичного та метафізичного. Сучасні обґрунтування концепції єдності світу належать фізикам і математикам, початок чого було покладено саме А. Ейнштейном, який прагнув сформулювати закон, що об'єднує всі силові поля в природі. Д. Бом пішов далі: «Основною та фундаментальною рисою космології Бома є твердження про те, що *реальність єдина, що вона являє собою неподільну цілісність, яка лежить в основі всього Всесвіту, в основі матерії та свідомості* (курсив наш. — В. М.)»¹⁵. Схожі пошуки не припиняються, а нарощуються в новітній час, що також є свідченням початку зміни загальної парадигми знань і кроком до відкриття нового образу світу, який має з'явитись як єдність матерії та свідомості, маси та енергії, матеріального та ідеального. Усе це є в мові, і мова сама є всім цим.

Аналіз мовної гармонії алгеброю природничих наук не є шкідливим для лінгвістики. Навпаки — це може стати надійним і певною мірою найкоротшим шляхом істинного пізнання внутрішнього світу мови і природи співіснування людських мов у цілому.

3.1. Математичні закономірності в мові. Ітиметься не про повернення до 60–70-х років ХХ ст., коли спостерігався математичний бум у лінгвістиці. Тоді відбувалося застосування переважно статистичних методик дослідження, які утвердилися і стали корисними для корпусної лінгвістики, а також використання елементарних математичних формул для різних видів головним чином граматичного аналізу, стислих записів структур речень, інших мовних одиниць і т. ін.

¹⁴ Див.: <http://www.symmetrymagazine.org/breaking/2010/04/15/einsteins-theory-fights-off-challengers/>

¹⁵ Weber R. Reflections on David Bohm's Holomovement, A Physicist's Model of Cosmos and Consciousness // The Metaphors of Consciousness. — New York ; London, 1981. — P. 44.

Пропонуємо розглянути вияв базових математичних закономірностей у мові, оскільки загальна симетрія має втілюватися передусім у загальних законах. Звернемося, зокрема, до відомої математичної *теорії рекурсивного аналізу*. У його основі — моделювання світу та його фрагментів на основі виявлення суміжних процесів і спільних алгоритмів.

Алгоритмічна операція є найважливішою для рекурсії. Саме вона задається (програмується) певним чином і має властивість створювати безкінечні класи алгоритмів¹⁶. Математики за допомогою комп'ютерів створили дивовижні рекурсивні ландшафти, в яких будь-яка найменша «територія» побудована так само, як і вся поверхня. Б. Паскаль також уявляв природу як рекурсивну й усюди повторювану сферу, центр якої всюди, а окружність — ніде. Д. Ройс у першому томі своєї праці «The World and the Individual» (1899) сформулював таку думку: «Уявімо собі, що якусь ділянку землі в Англії ідеально вирівняли і картограф наніс на неї карту Англії. Немає жодної деталі на англійській землі... яку не відображено на карті... У такому випадку подібна карта повинна включати в себе *карту карти карти*, і так нескінченно»¹⁷.

Хіба не те саме робимо ми, лінгвісти, у пошуках базових елементів мови на тому чи іншому рівні аналізу? І тільки цим пояснюється те, що мова здатна явно чи латентно зберігати інформацію про особливе і спільне лінгвальних кодів окремих мовців, конкретних мов народів та всіх мовних картин світу в цілому. Ці особливості на рівні індивідуальних мовних варіювань втілені в неповторності просодики, ритміки, артикуляції звуків, слововживань, стилістики, інших характеристик мовлення, за якими ми всі вирізняємось. Щодо національних мовних уявлень, то тут виявляються системні типологічні, контрастивні та універсальні характеристики, які досліджуються відповідними галузями лінгвістики. Наука в цьому відношенні вже нагромадила неабиякий матеріал для роздумів. Проте відкритим залишається питання про загальні закони, що лежать в основі цих процесів. Чому виникли мовні розбіжності та чи насправді це розбіжності? Чому навіть дуже різні мови або співвідносні одиниці цих мов мають щось спільне? В японській, наприклад, є майже дотична до української мови паремія: (букв.) *Іхлібороб, і купець, і самурай*; пор.: *І швець, і жнець, і сам собі купець*. У недавно захищеній докторській дисертації З. Г. Коцюба доводить наявність універсальних рис у паремійному фонді європейських мов. Пор.: укр. *Голова велика, а розуму мало; Голова виросла, а ума не винесла*; п. *Głowa wielka, a rozumu malo*; англ. *Mickle head, little wit*; фр. *Grosse tête, peu de sens* тощо¹⁸. На чому ґрунтується універсальність мовних проявів? На спільності логічних законів чи, можливо, й на тому, що «існує тільки одна загальнолюдська мова під усіма широтами та єдина за своєю суттю» (Ж. Вандрієс), де потенційно базові смисли вже є? «Людина своєю деміургічною силою створює з них тексти, і не тільки словесні, але і колористичні, і музичні. Так виникають культури — різні варіанти світу смислів»¹⁹.

Пошук першоелементів смислів мов і ментальностей — це варіант утвердження ідеї єдності Всесвіту або всезагального закону симетрії. Однак тут пос-

¹⁶ Див.: Анисимов А. В. Рекурсивные преобразователи информации // Дискретная математика. — 1989. — № 3. — С. 3–18; Анисимов А. В. Компьютерная лингвистика для всех: Мифы. Алгоритмы. Язык. — К., 1991. — С. 18.

¹⁷ Анисимов А. В. Компьютерная лингвистика для всех... — С. 14.

¹⁸ Коцюба З. Г. Універсальне і національне в паремійних фондах мов європейського ареалу: Дис. ... д-ра філол. наук. — К., 2010. — С. 126.

¹⁹ Налимов В. В. Вездесущее ли сознание? // Человек. — 1991. — № 6. — С. 6.

тає питання про те, де саме і як шукати ці одвічно задані першоелементи та спільні патерни, моделі, якими пронизані мови світу.

3.2. Про помилку Анни Вежбицької. Теорія австралійської вченої є яскравим прикладом того, чого прагне сучасне, зокрема зіставне, мовознавство і чого воно досягло, або, точніше, досягти поки що не може. Корисні для ознайомлення, цікаві при першому наближенні, але ж безрезультатні спроби встановлення «семантичних примітивів» А. Вежбицькою є, на жаль, гірким свідченням великої складності таких пошуків. Спробуємо розібратися, чому саме така приваблива ідея віднайти першоелементи семантики в мовах світу завела нашу колегу в глухий кут.

Нагадаємо, що теорія А. Вежбицької ґрунтується на намаганні продемонструвати математичні ідеї Г. Лейбніца, який, у свою чергу, пропонував створити першу штучну раціональну мову на основі латини саме з урахуванням математичних закономірностей. Розроблення такої мови ґрунтується на твердженні про те, що всі людські думки розкладаються на нечисленні, ніби первинні елементи і що «можна придумати певний алфавіт людських думок, і за допомогою комбінацій літер цього алфавіту та аналізу слів, з нього складених... все може бути і відкрито і вирішено»²⁰. Г. Лейбніц логічно розщеплює одиниці мови на семантично неподільні первинні терми: «сущє», «існуюче», «індивідум», «цей», «той», «я», «те, що має протяжність», «те, що мислить» і т. ін. Мова Лейбніца — це адаптований варіант звичайної мови, але побудований за законами «алгебри мислення». Погодимось із геніальністю та простою прагнень Лейбніца, якого Г. Вежбицька не випадково назвала структуралістом *par excellence*²¹.

Щодо штучних, тобто замкнених мовних систем, напевно, повинна працювати модель Лейбніца. Штучні системи мають визначені та обмежені кількісно-якісні параметри, чого немає у природних системах, до яких належить мова — нестримний прояв живого духу людини.

На практиці в різні роки А. Вежбицька наводить різну кількість примітивів, які охоплюють, наприклад, такі «метапредикати», як «якщо», «не», «знати», «думати», «великий», «маленький», «вид», «частина» і т. д. Якісний та кількісний склад таких «універсалій», звичайно, задовольнити не може нікого, в тому числі й саму авторку «примітивів».

Отже, найголовніша помилка А. Вежбицької, на наше переконання, полягає в перенесенні закономірностей штучних систем на живі людські мови, у спробах формалізувати те, що не знає формалізації в такий від самого початку помилково заданий спосіб алгебраїзації семантики.

Заради справедливості варто зазначити, що існують й інші підходи щодо пошуку семантичних першоелементів. Ю. Д. Апресян, наприклад, для можливості опису семантики на універсальному (у нього — глибинному) та кроскультурному рівнях пропонує використовувати штучну логічну мову, словами якої будуть справжні примітиви — квазісенси, семантичні кварки, які не матеріалізуються словами природних людських мов²². Стосовно статичних дієслів це можуть бути такі елементи, як «хотіти», «бачити», «важити», «відбивати» тощо. Саме з таких примітивів-конструктів і має, на думку вченого, складатися словник універсальної семантики. Подібні міркування містяться й у працях інших вітчизняних

²⁰ Лейбниц Г. В. Сочинения : В 4 т.— М., 1984.— Т. 4.— С. 414.

²¹ Wierzbicka A. *Lingua Mentalis* // The semantics of natural language.— Sydney, 1980.— P. 5.

²² Апресян Ю. Д. О языке толкований и семантических примитивах // Изв. РАН : Сер. лит. и яз.— 1994.— № 4. Т. 53.— С. 12–21.

та зарубіжних лінгвістів. Дотичною до ідеї пошуків елементарних семантичних компонентів конкретної мови є, наприклад, спроба Ю. М. Караулова представити словник семантичних множинників російської мови²³ і т. ін.

Не вступаючи в дискусію з авторами цих та інших підходів щодо визначення базисних семантичних одиниць, варто наголосити на тому, що всі ці пошуки схожі між собою. Вони є релевантними в межах дослідження певних замкнених лексико-семантичних груп і навіть полів, проте не мови і тим більше не людських мов у цілому. «Багато хто намагався (й безуспішно),— писав Дж. Лайонз,— знайти набір універсальних компонентів ... Ті емпіричні дані, на які ми спираємося зараз, скоріше спростовують, ніж підтверджують цю гіпотезу»²⁴. «Цілком імовірно,— тут же зазначає вчений,— що майбутні досягнення в галузі семантики, психології, фізіології, соціології, антропології та різних інших дисциплін (курсив наш.— В. М.) підтвердять справедливність гіпотези про існування деяких, “інваріантних ... компонентів певної концептуальної системи, яка є частиною пізнавальної структури людського розуму”»²⁵.

Час для розв'язання цієї проблеми, очевидно, ще не настав. Однак наукова і звичайна людська інтуїція підказує, що шлях до її розв'язання лежить у площині інтердисциплінарності та пошуку фундаментальних основ життя людини і Всесвіту, тобто базових принципів, які є спільними (загальносиметричними) для всіх проявів життя.

3. 3. Біологічні закономірності в мові. Мова за своєю природою є явищем не тільки соціальним, а й психологічним та біологічним, тобто багатоаспектним, як і сама людина — її творець²⁶. Проте ні психологія, ні лінгвістика остаточно поки що не відкрили власні базові закони і принципи побудови своїх об'єктів дослідження.

Існують тільки деякі фрагменти. Одним із них, безумовно, є фонологічна матриця М. С. Трубецького, в якій, подібно до системи хімічних елементів Менделєєва, наочно представлено закономірності фонологічної системи. Щодо інших мовних рівнів особливо похвалитися поки що нічим. Зроблено дуже багато, однак немає найголовнішого — принципів моделей існування й розвитку мовних підсистем і людської мови в цілому. Подібна ситуація в інших, зокрема гуманітарних науках. В'яч. Вс. Іванов з цього приводу зазначає: «Нині в усьому світі гуманітарні науки переживають глибоку кризу. Хоча теоретично багатьма усвідомлюється, що слідом за біологією та частково спираючись на її досвід, науки про людину почнуть зближення з основними галузями точного знання...»²⁷.

Отже, чи не єдиною галуззю наукових знань, яка, сподіваємося, вже володіє певними знаннями про базову модель життя, є на сьогодні молекулярна біологія, яка вивчає способи збереження та передачі генетичної інформації. У 50-ті роки ХХ ст. було виявлено, що спадковість записується на хромосомному рівні за допомогою комбінацій «літер» хімічної азбуки — формули ДНК. Як головні «літе-

²³ Караулов Ю. Н. Частотный словарь семантических множителей русского языка. — М., 1980. — 207 с.

²⁴ Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Пер. с англ. — М., 1978. — С. 499.

²⁵ Там же.

²⁶ Докладніше див. у кн.: Манакін В. Н. Сопоставительная лексикология. — К., 2004. — С. 33–43.

²⁷ Иванов Вяч. Вс. Лингвистика третьего тысячелетия. Вопросы к будущему. — М., 2004. — С. 10.

ри» використовуються чотири хімічні радикали, які в комбінаціях створюють «тексти» генетичної інформації²⁸.

Лінгвісти в різних куточках світу також намагаються довести, що знайдений генетиками закон працює і в людській мові. Першим, хто почав доводити спільність законів мови і природи був, як відомо, А. Шлейхер, засновник так званої натуралістичної школи в історії мовознавства. Як це часто буває, його відразу висміяли й оголосили «аутсайдером» лінгвістики. Можливо, хоча б тепер лінгвістика зніме клеймо вульгаризатора з імені цього геніального вченого, який ще у другій половині XIX ст. під впливом панівної тоді теорії еволюції Ч. Дарвіна та на якомусь тільки йому відомому інтуїтивному рівні почав розуміти мову в світлі загальних законів розвитку життя і природи.

Конкретніше гіпотезу про ізоморфність мовного та біологічного кодів сформулював Р. Якобсон приблизно через сто років після А. Шлейхера, зазначаючи, зокрема, таке: «Лінгвістика поділяє з біологією точку зору, згідно з якою стабільність та варіативність закладені в одній і тій самій структурі та імплікують одне одного»²⁹.

Особливо бурхливо події почали розгортатися зараз, завдяки працям Т. М. Гамкрелідзе, В. В. Маковського, А. Гарція, П. Маршалла, інших учених³⁰. Хід думок приблизно такий самий, як і в Р. Якобсона: «Подібно до того, як фраза — це сегмент певного мовного тексту, який укладено за допомогою лінійної послідовності незначної кількості вихідних дискретних одиниць..., так окремий ген співвідноситься з певним сегментом довгого ланцюжка нуклеїнових кислот, які побудовані на основі чотирьох хімічних радикалів»³¹. Т. В. Гамкрелідзе в цьому сенсі з великою повагою посилається також на ім'я М. Я. Марра, який по-своєму доводив єдність глотогонічного процесу.

Обсяг статті не дозволяє детально спинитися на аналізі аргументів різних учених, що поділяють ідею ізоморфності мовного та генетичного кодів. Якщо стисло, — це ідея, яка дозволяє пояснити механізм *сприйняття / зчитування / перекладу / розуміння* або ж *нерозуміння*... мовної інформації, яка є закодованою послідовністю ланцюжків безкінечних комбінацій мовних елементів різної природи (фонетичних, граматичних, семантичних). Особливістю мовного коду, на думку прихильників генетичної теорії, є те, що він містить більш ніж чотири базових елементи.

Торкаючись проблеми вияву біологічних закономірностей у мові, відзначимо істотні зрушення в розвитку *біолінгвістики* — синтезованої дисципліни, яка має пролити світло на біологічні механізми мовленнєвої діяльності, дати відповіді на питання про те, як і коли мова з'являється в свідомості та імплементається в мозку, як розвиваються мовні здібності, як взаємодіють мовна система та інші інформаційні системи і т. ін.³²

²⁸ Це відомо зараз кожному школяреві. Про значущість відкриття біологами таємниці ДНК для нового філософського осмислення життя як синергетичної саморегулюючої системи див., наприклад, у кн.: *Fritjof C. The web of life: a new scientific understanding of living systems.* — New York, 1997. — 347 p.

²⁹ *Якобсон Р.* Избранные работы. — М., 1985. — С. 395–396.

³⁰ *Гамкрелідзе Т. В.* Об одной лингвистической парадигме; *Маковский М. М.* Лингвистическая генетика. — М., 1992. — 211 с.; *Lopez G. B.* Fundamentals in language. — Ann Arbor, 1988. — 422 p.; *Marshall P.* Information Theory and DNA // <http://www.cosmicfingerprints.com/iidb.htm>.

³¹ *Гамкрелідзе Т. В.* Знач. праця. — С. 3.

³² Див., напр.: *Sciullo D., Maria A.* The Biological Nature of Human Language // *Biolinguistics.* — 2010. — Vol. 4. N 1. — P. 45–52.

На нашу думку, саме такі ідеї є найпліднішими для встановлення новітньої лінгвістичної парадигми. Принаймні вони зв'язують мову і життя людини в біологічному, тобто природному, його прояві, доводять, що все суще містить певну генетичну інформацію, а отже, знання найвищого порядку. Характерно, що з самого початку молекулярна генетика почала використовувати лінгвістичну термінологію. З іншого боку, еволюційні процеси живих систем, людських мов, а також штучних інформаційних систем можуть, як стверджують фахівці, описуватися з опорою на загальні принципи еволюції³³.

Найголовнішим на сьогодні вже постає не завдання доведення ізоморфізму між мовним та генетичним кодами, а пояснення того, чому саме такий симетричний ізоморфізм є можливим. На думку Р. Якобсона, мовний код є результатом пізнішого філогенетичного конструювання за генетичною моделлю. На думку Ф. Жакоба, видатного біолога-генетика сучасності, це є результатом аналогічного структурування різних інформаційних систем при аналогічних функціях³⁴. Проте обидві думки, як бачимо, незаперечно ґрунтуються на наявності такої взаємної симетрії мовного і генетичного кодів. Крім цього, фахівці з нейролінгвістики схиляються до думки про те, що живий мозок наділений властивістю до розуміння, яка ґрунтується на аналогових процедурах завдяки мові, яка «окупувала» та адаптувала «під себе» мозок людини. Діти вже народжуються з мозком, який готовий до оперування синтаксичними та семантичними процедурами³⁵.

Біологічна еволюція мозку зробила, таким чином, ривок у бік використання рекурсивних правил та ментальних репрезентацій, створивши тим самим основу для мислення і мови як засобу створення (чи, може, входження до) особливої інформаційної сфери на планетарному рівні.

4. Мова і ноосфера. Учення В. І. Вернадського про ноосферу як планетарну сферу розуму³⁶ так чи інакше перетинається з людською мовою — особливим способом маніфестації цієї сфери. Наші припущення зводяться до того, що мова на рівні ноосфери існує у вигляді загального когнітивно-семантичного континууму, який розчинено в конкретних мовах світу. Ноосферний рівень як організуюча та об'єднуюча сила планетарної людської свідомості є базисним для когнітивної діяльності та концептуалізації світу. Когнітивно-семантичний континуум як складник ноосфери, у свою чергу, є джерелом мовної діяльності, латентним деміургом такої діяльності, а відтак можливою системою-посередником, скарбницею загальних смислових кодів для всіх мов, а також інших ментально-інформаційних систем, якими послуговується людство.

Спроби безпосередньої матеріальної репрезентації когнітивно-семантичного континууму даремні. Це інший, метафізичний спосіб буття свідомості, де ключовим моментом є розуміння наявності ментально-інформаційного поля Всесвіту, що нам, лінгвістам, слід прийняти так само, як це зробили представники інших наук і форм знань. Прийнявши це, набагато складнішим завданням є

³³ Наточин Ю. В., Менишуткин В. В., Черниговская Т. В. Общие черты эволюции в гомеостатических и информационных системах // Эволюция биохимии и физиологии.— 1992.— № (28) 5.— С. 623–637.

³⁴ Гамкрелидзе Т. В. Знач. праця.— С. 4–5.

³⁵ Черниговская Т. В. От коммуникационных сигналов к языку и мышлению человека: эволюция или революция // Российский физиологический журнал им. И. М. Сеченова.— 2008.— № 94.— С. 3–9.

³⁶ Згідно з концепцією В. І. Вернадського, ноосфера (від гр. *noos* — «розум») — ключовий етап розвитку земної біосфери (див., напр.: *Вернадский В. И.* Философские мысли натуралиста.— М., 1988.— С. 172).

переконливе доведення органічного співіснування концептуальної та мовної реальностей для вираження мовно-інформаційного поля. Непростим це завдання видається й тому, що в сучасній науці ще відсутня цілісна теорія взаємозв'язку мови і свідомості, що змушує користуватися лише умоглядними постулатами.

Для вирішення поставленого завдання спробуємо піти таким достатньо простим шляхом. По-перше, треба припустити, що сфера людського розуму, в тому числі й на найвищому (= ноосферному) рівні, та мовна семантика оперують принципово, а не формально, спільними змістовими одиницями і категоріями. По-друге, лінгвістичними двійниками квантів ментальної інформації є змістові мовні одиниці та їхні угруповання, які за принципами будови, системною ієрархією на всіх рівнях (слова — лексико-семантичної групи — мовних картин світу) є ізоморфними загальному устрою свідомості, світу, космосу, ноосфері. Найменшими змістовими одиницями, своєрідними атомами когнітивно-семантичного простору логічно визнати семи, які доцільно сприймати не тільки як мінімальні компоненти значень, а й одночасно як найпростіші концепти³⁷.

Визнання сем як атомарних смислів узгоджується також з принципом взаємної симетрії, ізоморфності між мовою та світоустроєм. У цьому розумінні цілком логічним буде таке припущення: склад і змістове наповнення універсальних семантичних елементів мають бути в принципі подібними для: 1) протокультур і прамов як початкових базисів розвитку мов; 2) когнітивно-семантичного континууму як цілісного інформаційного поля на планетарному рівні існування. Це те, що з'єднує, робить принципово однаковим і неподільним найнижче і найвище, початок і кінець, діахронію і синхронію, мову і свідомість як феномен свідомості-реальності, що також існують у вигляді симбіозу, тобто неподільного цілого.

Найпростішим доказом зазначеного положення є звернення до будь-яких слів, наприклад, слов'янських мов, які розвинули цікаві семантичні розгалуження з генетично однакових коренів і спільних сем, що пізніше утворили різні комбінації, проте в межах первинно запрограмованих семантичних меж. Так, із псл. **tǫkja* в різних слов'янських мовах розвинулися різні значення, що зберігають первісну сему «скупчення» (краплинок води): рос. *туча*, п., влуж., нлуж. *tecza, tučel, tuča* («веселка»); і навіть серб. *тича* у значенні «бійка» імпліцитно зберігає семантику скупчення, подібно до переносних рос. *туча мух, тучи войск, воинов* тощо. За таким самим принципом вимальовуються семантичні мозаїки для спільноєвропейських семантичних кодів, що виростають з архетипних концептів, які вербалізувалися в коренях-етимонах. Так, з іє. базового концепту *біль*, що втілювався в архетипному корені **bhol-*, слов'янські мови розвинули значення «біль» та все, що з цим пов'язане в переносних значеннях: «скорбота», «мука», «неспокій», «страждання» і т. ін.; германські мови, нібито навпаки, згрупували вторинні для слов'янського сприйняття значення: «мука», «скорбота», «зло», «біда» і т. ін. Деривати, які містять елемент первісного кореня, розвивають ці семантичні розгалуження: дангл. *bealubenn* «смертельне поранення», *bealupons* «зла думка», *bealuspell* «злобне повідомлення, послання»; дсакс. *baludad* «поганий вчинок» → «гріх», *baluspraka* «зла промова», *balunuerk* «зла справа» та ін.³⁸

Смислові нюанси, відмінності та подібності між «словами-родичами» та їхніми похідними в різних індоєвропейських мовах — це окремі міні-мапи фраг-

³⁷ Данилов К. В. Англо-американские правовые концепты crime и punishment в лингвокультурном освещении. — Саратов, 2005. — С. 13.

³⁸ Очерки по сравнительной семасиологии германских, балтийских и славянских языков / А. П. Непокупный, Н. Н. Быховец, В. А. Пономаренко и др. — К., 2005. — С. 194–211.

ментів мовних картин світу, основу яких становлять ключові смисли (архетипні системи концептів) базисних семантичних полів: протокультурного та одночасно ноосферного, де останнє — зона, що відкрита для збагачення, поглиблення та розширення за рахунок розвитку людства.

Щодо індоєвропейських мов, то неоціненну інформацію в цьому плані дає фундаментальна праця Т. В. Гамкрелідзе та В'яч. Вс. Іванова «Індоєвропейська мова та індоєвропейці», друга частина якої — це реконструйований семантичний словник спільноєвропейської прамови. Тут, наприклад, можна знайти кілька індоєвропейських позначень «здоров'я», одне з яких пов'язане з коренем **sol-(u-)*, який передавав концепт *ціле (цілий)*³⁹. Рефлекси саме цього кореня (семи і концепту) відбито практично в усіх європейських мовах. Пор.: гот. *hails* «здоровий, цілий», *un-hails* «нездоровий»; дангл. *hal* «цілий, неушкоджений», *unhal* «хворий, слабкий»; дісл. *heill* «цілий, неушкоджений» і т. д. Подібна картина спостерігається і в сучасних мовах, де англ. *hole* і як варіант *whole* «цілий» мають низку інших значень, які так чи інакше конкретизують ключовий компонент змісту; н. *Heil* у сучасній мові — це «благополуччя, спасіння, щастя», а також «цілий, здоровий», «той, що видужав, урятувався», що рефлекторно відбиває концепт цілісності, здоров'я людини. Цікавими є німецькі похідні: *Heiler* «цілитель», *heilig (Adj.)* «святий, священний», *Heilige (Sub.)* «святий». Тому не випадково з XVIII ст. стають популярними вигуки, в яких побажання щастя — це *heil! Heil dir! Heil sei dir!* Щось подібне відбулося і з англ. *hail* у значенні вітання, побажання здоров'я, з якого згодом сформувався сучасний популярний вигук *Hi!*, який уже майже набув інтернаціонального характеру.

Зрештою, сучасне англ. *health* «здоров'я», «цілюща сила», «процвітання, благополуччя» є одним із словотвірно-фонетичних відгалужень розглядуваного індоєвропейського кореня. З цим етимом пов'язаний і розвиток усіх численних слов'янських похідних від псл. **сѣль*, що асоціювалося з концептом *цілий*, тобто таким, що, за висновком Т. В. Топорова, є «не ушкодженим у фізичному або духовному планах». Саме в цьому напрямку фіксується семантичний розвиток давньоруського та сучасних східнослов'янських відповідників на позначення *цілого*: «здоровий», «не ушкоджений», «ясний, світлий» (про розум), «чистий», «цілющий» (звідси — *цілитель* та похідні), «справжній» та багато інших⁴⁰.

Семи, таким чином, виконують функцію кварків (у фізиці — це те, що склеює), з одного боку, у самій системі мовної семантики, коли перекидаються смислові містки між різними мовними одиницями; з другого боку, — між мовами світу та когнітивно-семантичною сферою у вимірі планетарної свідомості. Комбінаторика сем видозмінює семантику мовних одиниць, слугуючи основою будь-яких семантичних змін у мовах, подібно до хромосомної комбінаторики на рівні ДНК.

Отже, ми знову повертаємося до проблеми універсальних смислів, архетипних концептів, які рекурсивно, за законами аналогії (фракталів), тобто тими самими законами, що діють у фізиці, біології, математиці та інших науках, скеровують моделювання всіх можливих семантичних відношень мовних одиниць і

³⁹ Гамкрелідзе Т. В., Іванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы // Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. — Тбилиси, 1984. — Ч. 2. — С. 812.

⁴⁰ Очерки по сравнительной семасиологии германских, балтийских и славянских языков. — С. 236–240.

мов у цілому на різних етапах еволюції та в кожному моменті їхнього сучасного стану і майбутнього розвитку.

Щодо питання про кількісну обмеженість елементарних семантичних одиниць й одночасно найпростіших ментальних концептів, то його не варто сприймати буквально. Підрахувати можна те, що має певні межі. Не випадково кількість зірок на небі астрономи рахують, поділивши небесний простір на квадрати. І ніколи не роблять при цьому остаточних висновків. Відповідно ми можемо приблизно підрахувати семний склад виокремлених мовних зон: лексем, тематичних і лексико-семантичних груп, полів — без точного урахування імпліцитних або ж інших «блукаючих» сем. Однак це теж будуть базові семантичні одиниці, якими оперує мова і свідомість. Неповторні комбінації універсальних за природою і в принципі кількісно обмежених у семантичному континуумі сем, подібно до комбінаторики музичних нот, створюють неповторні та необмежені смислові варіації слів у різних мовах та слугують основою мовної подільності світу в цілому.

Нарешті, важливим є й те, що сучасна наука наближається до доведення того, що саме значення, а не синтаксичні структури, як у теорії Н. Хомського, мають бути найпершими генеративними компонентами мовної діяльності людини і що фонологія, синтаксис та лексична семантика є відносно самостійними генеративними системами, які пов'язані між собою інтерфейсами⁴¹.

Подібно до того, як структура молекули відбиває структуру Всесвіту, так і структурна будова окремих слів разом із закономірностями їх смислового розвитку відбиває загальні принципи мови та когнітивно-інформаційного поля планети — ноосфери. На всьому шляху від найменшого до найбільшого діють рекурсивні моделі, породжуючи відбитки відбитків, смисли смислів, що робить наші мови і нас різними і єдиними в усі часи та в усіх способах мовної діяльності.

Симетрія мовного ладу та загального устрою природи є виявом єдності та гармонійної організації універсуму. Остаточне доведення існування цих закономірностей у мові і мовах світу — завдання завтрашнього дня науки. Проте є надія, що це саме той шлях, який приведе до новітнього усвідомлення мови, а відтак — до побудови якісно нової лінгвістичної парадигми.

(Заторіжжя)

V. M. MANAKIN

LANGUAGE AND GENERAL SYMMETRY OF THE UNIVERSE

The article focuses on the problem of creating a new linguistic paradigm against a background of great changes in scientific paradigm at the present time. The system of human language has been shown as a manifestation of general symmetry of the whole Universe.

Key words: human language, semantic continuum, linguistic map of the world, concept, scientific paradigm, isomorphism, noosphere.

⁴¹ Див.: *Jackendoff R. Foundations of language: Brain, meaning, grammar, evolution.* — New York, 2002. — P. 97.